

Fetihten XVII. Yüzyıla Üsküp'te Kentsel ve Sosyal Dönüşüm

Mevlüt Dede*

Öz

Günümüzde Kuzey Makedonya'nın başkenti olan Üsküp, beş asırdan fazla bir süre Osmanlı Devleti'nin idaresi altında kalmıştır. Üsküp, Osmanlılar tarafından fethedilmeden önce uzun bir süre herhangi bir ülkenin hâkimiyetinde kalmamış ve sürekli olarak el değiştirmiştir. Osmanlı'nın Üsküp'ü fethiyle birlikte şehir yönetsel olarak istikrara kavuşmuştur. Osmanlı idaresinde şehir hızla gelişmiş ve mekânsal olarak da genişlemiştir. Bu genişleme çeşitli sebeplerle sosyal hayata da yansımıştır. Türkler burayı daha kozmopolit hale getirmiştir. Daha sonra Yahudilerin de şehre yerleşmesiyle birlikte Üsküp, bir ticaret merkezi haline gelerek daha da zenginleşmiştir. Bu çalışmada, Üsküp şehrinin Osmanlı Devleti'nin fethinden XVII. yüzyıla kadar hem fiziksel, hem de toplumsal olarak nasıl bir değişime uğradığını ortaya konulmaktadır. Üsküp, Osmanlılar tarafından fethedilmeden önce sadece Hristiyanların yaşadığı küçük bir şehir iken; Osmanlı döneminde hızlı bir gelişim göstermiştir. Fetihten itibaren çok kısa bir süre içerisinde Müslümanların çoğunlukta olduğu ve giderek yeni mahallelerin eklendiği büyüyen bir yer haline gelmiştir. Bu çalışmada Osmanlı döneminde Üsküp'ün geçirmiş olduğu kentsel ve sosyal dönüşüm ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Üsküp, Osmanlı Toplumu, Osmanlı Şehri, Balkan Tarihi

* Dr. Öğretim Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
E-mail: dedemevlut@gmail.com
Orcid: <http://orcid.org/0000-0003-2280-6219>
Geliş Tarihi: 05.05.2021 ▪ Kabul Tarihi: 12.06.2021

From the Conquest to XVII. Century Urban and Social Transformation in Skopje

Mevlüt Dede*

Abstract

Skopje, the capital of North Macedonia today, had been under the rule of the Ottoman Empire for more than five centuries. Before Skopje was conquered by the Ottomans, it was not under the rule of any country for a long time and changed hands constantly. With the Ottoman conquest of Skopje, the city became administratively stable. Under the Ottoman rule, the city developed rapidly and expanded spatially. This expansion was also reflected in social life for various reasons. Turks made this place more cosmopolitan. Later, with the settlement of the Jews in the city, Skopje became even richer by becoming a trade center. In this study, it is revealed how the city of Skopje underwent both physical and social changes from the conquest of the Ottoman Empire to the 17th century. Skopje, before it was conquered by the Ottomans, it was a small city inhabited only by Christians; It showed a rapid development during the Ottoman period. In a very short time since the conquest, it has become a growing place where Muslims are the majority and new neighborhoods are gradually added. In this study, the urban and social transformation of Skopje during the Ottoman period was tried to be revealed.

Keywords: Skopje, Ottoman Society, Ottoman City, Balkan History

* Prof. Dr., Fırat Uni Faculty of Humanity and Social Sciences. Sociology Dep.
E-mail: dedemevlut@gmail.com
Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-5435-7107>
Received Date: 05.05.2021 ▪ Accepted Date:12.06.2021

Giriş

Bir Medeniyet Şehri Üsküp

Üsküp ki Yıldırım Beyazıt Han diyarındır,
Evlâd-ı Fatihân'a onun yadigârıdır.

.....

Üsküp ki Şar Dağı'nda devâmıydı Bursa'nın
Yahya Kemal Beyatlı (Kaybolan Şehir şairinden)

Günümüzde Balkanlar'ın ortasında bir mevkide konumlanan Kuzey Makedonya'nın başkenti olan Üsküp'ün bizim için önemli bir şehir olması, Osmanlı Devleti'nin bölgeyi ve şehri fethettiği XIV. Yüzyıla başlar. Üsküp neden önemlidir? Neden bir medeniyet şehridir? Üsküp, Osmanlı Devleti'nin bölgeyi hâkimiyet alanı içerisine dâhil etmesinden önce sadece Hristiyanların yaşamış olduğu bir şehirdir. Osmanlı'nın Üsküp'ü fethinin ardından bölgeye yerleştirilen 'evlâd-ı fâtihân' taifesiyile birlikte şehir ve şehirde yaşayan halk Türk kültürü ve İslam inancı ile tanışmıştır. Fethedilen yerlerin sınır güvenliğini sağlamak için Anadolu'dan getirilip şehre yerleştirilen Türklerle birlikte şehrin imar, iskân ve İslamlaşma süreci başlamış ve şehir hızlı bir dönüşüme uğramıştır.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlar haricinde sahip olduğu toprakların hemen hepsi Osmanlı idaresinden önce İslam inanç ve kültürüyle tanışmıştır. Balkan coğrafyası ise tarihsel süreçte Osmanlı Devleti'nin İslamiyet'i ilk kez götürdüğü, tanıttığı ve yaydığı yer olması hasebiyle diğer yerlerden kendini hep ayrı tutmuştur. Üsküp de kendisine bu gözle bakmamız gereken bir şehirdir. Osmanlı öncesinde tamamen Hristiyan inanç, kültür ve geleneğine sahip olan şehir, zamanla Müslümanların da yaşadığı ve hatta sonrasında İslam Medeniyetinin en önemli özelliklerini taşıyan bir İslam şehri haline gelmiştir. Ancak dikkat edilmesi gereken önemli bir husus da şudur ki, şehrin bir İslam şehri haline gelmesi, Gayrimüslimlerin yok olması veya İslamlaşması anlamına gelmemektedir. Üsküp'ün çok kültürlü, kozmopolit ve heterojen yapısı şehrin Osmanlı idaresinden çıktığı yirminci asra kadar böyle devam etmiştir.

Fetihten itibaren Üsküp, Müslümanlarla gayrimüslimlerin bir arada yaşama hoşgörüsüne sahip olduğu çok kültürlü sosyal bir yapıya dönüşmüştür. Balkan coğrafyasına bakışımızı şekillendiren en önemli husus da budur; asırlar boyu bir arada yaşayabilme tecrübesi ve Osmanlı'nın günümüz de dâhil olmak üzere hiç bitmeyen medeniyet ve kültür etkisi. Müslüman-Gayrimüslim tebaa iç içe birlikte yaşamış, birbirlerine karşı hoşgörülü olmuştur. Aynı mahallede oturmuşlar, birbirleriyle alışveriş yapmışlardır. Osmanlı'nın şehri idare ettiği asırlar da bu yapı hep böyle devam etmiştir. Sosyolojik anlamda şehri bir medeniyet şehri haline getiren şey de bu olsa gerek.

Mimari, sanat tarihi gibi alanlarda şehri bir medeniyet merkezi olarak görmemizi sağlayan nedir sorusuna cevap bulmak ise kısa bir şehir turuyla mümkün olacaktır.¹ Üsküp'ü şehri ve özellikle Osmanlı döneminden kalma Üsküp çarşısını ve diğer tarihi eserleri gördüğümüzde medeniyetin ayak izlerinin buraya kadar nasıl ulaştığını çok açık bir şekilde görebilmemiz mümkün olacaktır. Belki akla şöyle bir soru gelebilir; “ Osmanlı hâkimiyeti öncesi veya sonrasında kalma bir bakiye yok mudur ?” Bu sorunun cevabını şehrin tarihinin anlatıldığı bölümde ayrıntılı bir şekilde vermekle birlikte kısaca şunu söyleyebiliriz;

Üsküp'le ilgili Osmanlı öncesi döneme ait pek fazla somut veri bulunmamaktadır. Şehrin fiziki yapısıyla ilgili bilgilere ulaşılsa da sosyolojik yapısı hakkında aynı şeyi söyleyemiyoruz. Bunun iki nedeni olabilir. Birincisi; geriye yönelik verilere ulaşmanın zor olması, ikincisi ise şehrin öncesinde gerçekten de herhangi bir medeniyet emaresinin bulunmayışıdır. Ancak az da olsa o döneme ait elde edilen bilgiler ilerleyen süreçte paylaşılacaktır. Osmanlı sonrası süreci değerlendirecek olursak; Osmanlı'dan sonra özellikle Yugoslavya idaresindeki şehirde, sonrasında devleti parçalayacak ve Üsküp'ü Makedonya'nın başkenti yapacak yaşanan iç savaşın etkisinden dolayı bir medeniyet emaresine rastlanılmamaktadır. Yugoslavya dönemi Üsküp'üne dair en önemli emare geniş yollar olsa gerektir. Eğer somut anlamda medeniyet denince akla tarihi geçmiş ve bunun günümüze ulaşmasını sağlayan somut deliller yani tarihi eserler aklımıza geliyorsa, dünyanın herhangi bir yerinden Üsküp'ü gezmeye gelenlerin şehirde görebileceği yegâne medeniyet Osmanlı medeniyeti, İslam medeniyeti olacaktır. Çünkü şehrin tarihi kimliğini oluşturan ve ayakta kalan tarihi eserler, Osmanlı dönemine ait mimari yapılarıdır. Burada şöyle bir çıkarımda bulunabiliriz: Osmanlı Devleti Üsküp'ü sadece idari anlamda kendi yönetimine dâhil etmemiştir. Şehir zamanla çok önemli bir değişim yaşamış ve bu değişimin sonucunda bir Osmanlı medeniyeti inşa edilmiştir. Daha önemlisi bu medeniyet Üsküp'te kalıcı olmuştur. Bununla ilgili verilebilecek en ibretlik örnek herhalde Endülüs olacaktır. Emevi Devleti'nin bir uzantısı olarak Endülüs Emevi Devleti ve sonrasında kurulan küçük devletler, günümüzdeki Portekiz ve İspanya coğrafyasında yaklaşık sekiz asırlık bir Müslüman varlığının en somut delilleri olmuştur (Özdemir, 1995, s.211-225). Ancak bu sekiz asrın ardından yaşanan siyasal ve sosyal gelişmelerle birlikte ne yazık ki, XVI. Yüzyılın başlarından sonra Endülüs'te bir Müslüman devletin varlığından söz etmek mümkün olmamıştır. Günümüzde bizim Endülüs diye tabir ettiğimiz coğrafyada beşeri olarak bir İslam varlığından söz edilemezken, kendimizi sadece hâlihazırda katedral olarak kullanılan Kurtuba Mescidi ve müze haline getirilen Elhamra Sarayı ile avutabilmekteyiz. Sonuç olarak Müslümanlar Endülüs'te sekiz asır gibi uzun bir süre kalmışlar, ancak orada kalıcı olmayı başaramamışlardır. Osmanlı ise yaklaşık beş asır kaldığı Üsküp'te ve hâkim olduğu

¹ 2012 yılının Ekim ayında doktora tezi çalışmam için şehri ziyaret etmiş olmam şehrin fiziki ve sosyolojik yapısı hakkında fikir edinmem açısından önemli katkıda bulunmuştur.

diğer Balkan coğrafyasının tümünde ictimai, beşeri ve medeni anlamda kalıcı olmayı başaramıştır. Bu etki günümüzde de hala devam etmektedir.

Üsküp'te günümüzde çok farklı etnik ve dini gruplar yaşamaktadır. Osmanlı'dan kalma bu toplumsal yapıyı oluşturan gruplara göz atacak olursak; Hristiyan Makedonların dışında Müslüman Makedonlar/Torbeşler (Dikici, 2014, s.127), Boşnaklar, Arnavutlar, Sırp, Romanlar ve Türkler bulunmaktadır (Ermin, 2014, s.14). Osmanlı döneminde Yahudilerin varlığı 15. Yüzyıla kadar uzanıyor olsa da (İnbaşı, 2012, s.377-378) yakın dönemde onların varlığı ile ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır. Farklı etnik ve dini grupların bir arada yaşadığı Üsküp'te çok kültürlü toplumsal yapının Osmanlı Devleti hâkimiyetiyle birlikte başladığını ve günümüzde de hala devam ettiğini görebilmekteyiz.

Osmanlı Öncesi Üsküp Şehrinin Adı ve Tarihi Üzerine

Üsküp, Osmanlı'nın şehri ele geçirmesiyle birlikte Balkan coğrafyasında hızla önemli bir yer haline gelmeye başlamıştır. Üsküp'ün çok kültürlü yapısını anlayabilmek için şehrin tarihine göz atmak gerekecektir. Kuzey Makedonya; kuzeyinde Kosova ve Sırbistan, doğusunda Bulgaristan, güneyinde Yunanistan ve batısında Arnavutluk bulunan beş komşulu bir devlettir. Ülke, Balkanların ortasında kalmaktadır. Makedonya'nın başkenti olan Üsküp ise ülkenin kuzeyine yakın bir yerde konumlanmaktadır. Vardar Nehri şehrin ortasından geçmektedir. Şehrin doğusunda Kumanova, batısında Tetova (Kalkandelen) bulunmaktadır. Üsküp ve bu iki şehir Osmanlı döneminde de önemli merkezler olmuşlardır.

Üsküp kaynaklarda ilk olarak II. Yüzyılda Batlamyus'un eserinde "Skupi" olarak geçmiştir. Skupi isminin ise İllirce'den geldiği iddia edilmektedir. Bundan bir asır sonra III. Yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun yollarla ilgili haritasında da şehre yer verildiği görülmektedir. Üsküp, asıl önemli bir merkez olma özelliğini ilk defa Romalılarla birlikte kazanmıştır. Üsküp, Romalıların Dardania eyaletinin merkezi olmuştur. VI. Yüzyıla tekabül eden bu dönemden, VII. Yüzyılın sonlarına kadar Roma idaresinde kalan Üsküp, daha sonra Slav hâkimiyetine girmiştir. Şehrin günümüzde de telaffuz şekli olan "Skopje" adı ilk defa bu dönemde Slavlar tarafından kullanılmıştır. X. Yüzyıla kadar Slavların hâkimiyetinde kalan şehir Çar Samoil döneminde önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. XII. Yüzyılda yaşamış olan Endülüslü âlim El İdrisî 1154 yılında tamamladığı Nuzhet'ül-Müştak adlı coğrafya eserinde şehri İşkubiya olarak zikretmiştir. Böylece ilk defa bir İslam âliminin eserinde şehrin ismi zikredilmiştir (İnbaşı, 2012, s.377).

Şehir daha sonra Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans)'nın hâkimiyetine girmiş ve bu hâkimiyet XIII. Yüzyıla kadar devam etmiştir. Sırp kralı II. Millutin, şehri Bizans Devleti'nin elinden kendi devletinin başkenti ilan etmiştir. Bölgede başlayan Sırp hâkimiyeti, şehrin 1392'de Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesine kadar

yaklaşık bir asır sürmüştür (Hoca, 1997, s.122). Bu tarihten itibaren Üsküp, yaklaşık olarak beş asır kesintisiz bir şekilde Osmanlı idaresinde kalmıştır.

Osmanlı Dönemi ve Sonrasında Üsküp

Osmanlı Devleti Orhan Bey döneminde, XIV. Yüzyılın ortalarında Balkanlara ayak basmıştır. Bizans imparatoru Kantakuzenos taht kavgası esnasında Orhan Bey'den yardım istemiş, Orhan Bey bu yardım talebini kabul etmiş ve Kantakuzenos'un yardımıyla Gelibolu'ya Çimpe Kalesi'ne yerleşmiştir. Bu siyasi süreç Osmanlıların Gelibolu'dan başlayarak yavaş yavaş Balkanlara yayılmalarının önünü açmıştır. Bu dönemden itibaren topraklar düzenli olarak Balkanlara doğru genişlemiş ve Üsküp 1392 yılında Osmanlı uç beyi olan Paşa Yiğit Bey tarafından fethedilmiştir. Şehir, 1512 yılında Belgrad'ın fethedilmesine kadar Osmanlı'nın Balkanlardaki en önemli stratejik üssü olmuştur. Daha sonraki dönemlerde de önemini yitirmemiştir.

Üsküp'ün idari yapısında dönem dönem bazı değişiklikler olmuştur. İlk dönemlerde, şehrin fatihi Paşa Yiğit Bey'in yönetiminde uç beyliği olarak idare edilen Üsküp, daha sonraki dönemlerde ise; bazen Kosova Vilayeti'nin merkezi, bazı dönemlerde de bu vilayete bağlı bir sancak ya da Nahiye olarak kaynaklarda ismi zikredilen bir şehir olmuştur. Üsküp 1392 yılında gerçekleşen fetihten sonra tam 520 yıl boyunca Osmanlı Devleti'nin idaresinde kalmıştır.

Üsküp, 1912 yılında başlayan I. Balkan Savaşı'nda Sırp tarafından işgal edilmiştir. Daha sonra 1913 yılında imzalanan Bükreş Anlaşmasıyla 1915'de Bulgarların idaresine geçmiştir. 1918 yılında tekrar Sırpların hâkimiyetine giren şehir 1991'e kadar Yugoslavya Devleti'nin bir şehri konumunda hayatını devam ettirmiştir. 1991'de Yugoslavya'dan ayrılarak Makedonya Devleti'nin kurulunca Üsküp Makedonya'nın başkenti ve en büyük şehri olmuştur. Ülkenin adı Yunanistan ile yaşadığı isim sorunundan dolayı 2018 yılında Kuzey Makedonya olarak değiştirilmiştir. Şehir günümüzde de hala ülkenin başkenti olma statüsünü devam ettirmektedir.

Üsküp'ün Fethi ve İdari Statüsü

Üsküp 1392 yılında Osmanlı idaresine geçmesiyle birlikte, Müslüman Türkler tarafından hızlı bir şekilde iskân ve imar edilmiştir. Daha önce de bahsedildiği üzere özellikle; Roma hâkimiyetine girdiği dönemden itibaren önemli bir şehir haline gelen Üsküp, sonrasında Slavların, Bizans'ın ve Sırpların eline geçmiştir. Üsküp'ün yaşamış olduğu siyasi istikrarsızlık Osmanlı dönemine kadar devam etmiştir. Osmanlı'nın uzun süren hâkimiyeti şehrin istikrarlı bir şekilde yönetilmesini sağlamıştır. Böylece şehir güvenilir bir yer halini almış ve sahip olduğu coğrafi imkânlarla

birlikte ticari anlamda da önemli bir merkez haline gelmiştir. Vardar Nehri'nin sardığı bereketli topraklara sahip olan şehirde envai çeşit gıda maddelerinin üretildiği görülmektedir. Hocam bunu somut olarak örneklendirirsen iyi olur.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Orhan Bey, Bizans İmparatorluğu'nda ortaya çıkan taht kavgasına tahta aday olan Kantakuzenos'un yardım teklifini kabul ederek müdahil olmuştur. Destek amacıyla ve Kantakuzenos'un da yardımıyla Gelibolu üzerinden Avrupa yakasına geçmiştir. Orhan Bey, Kantakuzenos tarafından geçici olarak Çimpe Kalesi'ne yerleştirilmiş ancak daha sonra taht kavgasını kazanarak imparator olan Kantakuzenos'un kaleyi boşaltma teklifini reddederek Çimpe Kalesi'ni Osmanlı toprağı haline getirmiştir (Uzunçarşılı, 1988, s.131-142). Böylece uzun yıllar sürecek olan Osmanlı'nın Balkanlara yayılma düşüncesinin ilk adımları atılmıştır. Bu dönemden itibaren düzenli olarak fetih yönünü Balkanlara doğru genişleten Osmanlı, Yıldırım Bayezid devrinde sınırlarını Üsküp'e kadar genişletmiş ve şehir 1392 yılında Paşa Yiğit Bey tarafından fethedilmiştir. Şehri fetheden Paşa Yiğit Bey, 1414 yılında ölümüne kadar Üsküp'ün ilk uç beyi olarak görev yapmıştır. Paşa Yiğit Bey'den sonra kendisinden evlatlığı olarak bahsedilen İshak Bey uç beyliği görevini yapmıştır. XV. Yüzyılın ikinci yarısına kadar, 'uç bölgesi' olarak idare edilen Üsküp'ün idari statüsünün bu dönemden itibaren değişiklik gösterdiğini görmekteyiz. Önce 'vilayet' statüsünde olan şehir daha sonraki dönemlerde sırasıyla; 'nahiye', Rumeli Vilayeti içerisinde bulunan paşa sancığına bağlı bir 'kaza', Rumeli Eyaleti'ne bağlı bir 'sancak' statüsünde idare edilmiştir. En son olarak da Kosova Vilayeti'ne bağlı bir 'sancak' olarak idare edilen Üsküp (Dede, 2015, s.11), Balkan Savaşları'nın ardından 10 Ağustos 1913 tarihinde imzalanan Bükreş Anlaşması'yla Osmanlı toprağı olmaktan çıkmıştır (Karal, 1986, s.345).

Üsküp'te Mahalle/li ve Sosyal Hayat

Üsküp, Osmanlı Devleti tarafından fethedilmeden önce tek tip bir inanca sahiptir. Bölgede hâkim olan inanç Ortodoks Hristiyanlıktı. Türkler, Orta Asya'dan İslam öncesi dönemde -IV. Yüzyılda- zorunlu sebeplerle farklı coğrafyalara göç etmek durumunda kalmış ve bu güzergâhlardan birisi de Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa'ya olmuştur. İşte bu dönemde -daha önce Asya'da kurulmuş olan Büyük Hun Devleti'nin torunları tarafından- Avrupa'da; Avrupa Hun Devleti kurulmuş ve Avrupa coğrafyasında geniş bir alana hükmetmiştir.

Osmanlı'nın fethi öncesinde Üsküp şehrinin üç bölgeden ibaret olduğu ifade edilmektedir. Birinci bölge; şehre hâkim yüksek bir tepede inşa edilmiş Üsküp Kalesi'nin bulunduğu bölgedir. Buraya aynı zamanda 'yukarı kasaba' adı verilmiştir. İkinci bölge; kalenin hemen bitişiğinde (doğusunda) ancak daha alçak bir bölge olup burası da 'aşağı kasaba' olarak geçmektedir. Üçüncü ve son bölge ise Serava Irmağı

boyunca insanların yerleşmiş olduğu ve aşağı kasabanın bitişiğinde (doğusunda) bulunan yaşam kalitesinin düşük olduğu belirtilen 'varoş' bölgesidir. Varoşun hemen doğusunda Serava Irmağı'nın doğu yakasında ise şehir sınırlarının dışarısında olduğu kabul edilen bir manastır kompleksinin olduğu görülmektedir (Krstikj, 2013, s.37). Dolayısıyla yerleşim çoğunlukla sur içinde dar bir alanda yoğunlaşmıştır.

Osmanlı idaresinde ise şehrin fiziki yapısında hızlı bir gelişme yaşandığı görülmektedir. Paşa Yiğit Bey, şehrin uç beyi olduktan sonra kurduğu vakıfla şehrin imarına dair ilk Osmanlı mührünü vuran kişi olmuştur. Fetih sonrası şehre yerleştirilen Müslüman Türkler kurulan vakıflarla oluşturulan mahallelere iskân edilmişlerdir. Bu şekilde her geçen zamanda iskânlar ve kurulan vakıflarla yeni yeni mahalleler oluşturulmuş ve şehrin fiziki yapısı genişlemiştir. Oluşturulan bu yeni mahallelerin ismi de ya kurulan vakıfların kurucusunun adını almış veyahut vakıf bünyesinde imar edilen cami, han, hamam, tekke gibi mimari eserlerin adını almıştır. Örneğin; Osmanlı idaresinden sonra İslam devletlerinin âdeti üzere bir Cuma cami inşa edilir ya da şehirde uygun bir mekân (kilise gibi) varsa Camiye çevrilirdi. Bu camiye cami-i kebir veya ulu cami adı verilir. Üsküp'te Sultan II. Murad'ın yaptırdığı cami şehrin Cami-i kebir olmakla birlikte, inşa edildiği mahalleye de adını vermiştir. Bu süreçten sonra o bölge Cami-i Kebir Mahallesi olarak anılmıştır. Üsküp'te bu örnekleri çoğaltmak mümkündür (Dede, 2015, s.38).

Vakıflar bünyesinde inşa edilen mimari yapılar ile vakıflarda görev alan kişilerin buralara yerleşmesiyle, zamanla yeni mahalleler oluşmuştur. Vakıfların öncülüğünde kurulan yeni mahallelerle birlikte şehir kontrollü bir şekilde genişlemiştir. Üsküp'te pek çok yerde şehirde vakıf kurucuları yahut vakıf eserleri mahallelerin simgesi haline almış ve mahallelere isim babası olmuşlardır. Böylece Üsküp, fethe-dildikten yarım asır sonra çoğunluğu Müslümanların yaşadığı bir şehre dönüşmüştür.

1455 yılında vilayet olarak kayda geçen şehirde o dönemde mevcut olan otuz bir mahallenin yirmi üçünde Müslümanlar yaşarken, yalnızca sekizinde Gayrimüslimlerin yaşadığı görülmektedir (İnbaşı, 1995, s.41). Bu, bilgidен hareketle şehirde daha önceki zamanlardan itibaren Müslümanların çoğunlukta yaşadığı ihtimali güçlenmektedir. Bu durum için iki sebep ortaya konabilir: Birincisi, şehrin hızla Türkler tarafından iskânı. İkincisi ve kuvvetle muhtemel olan ise Osmanlı Devleti'nin yönetiminden önce Üsküp'ün büyük bir şehir olmayıp, Osmanlı idaresiyle birlikte şehrin hızla büyümesi ve gelişmesi olarak değerlendirilebilir. Tabi ki ilk ortaya konulan sebep Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda genel iskân politikası olduğu için yadırganamaz bir gerçekliktir. Ancak büyük bir şehrin Anadolu'dan getirilen Türklerle hızla iskân edilmesi ve kısa zamanda şehrin kahir ekseriyetini oluşturması zor bir ihtimal olarak görülmektedir. Şehirde yaşayan Müslümanların sayısının artmasında Türklerin buraya getirilerek iskân ettirilmesinin yanında ihtida hareketlerinin de etkisinin

olduğu söylenebilir. Daha öncesinde Hristiyan Ortodoks olup, sonrasında Müslüman olan Makedonlar (Torbeşler), Arnavutlar ve Boşnaklar bu tespitin en önemli delilleridir. Bahsi geçen üç grup Osmanlı hâkimiyeti döneminde Müslümanlığı kabul etmekle beraber günümüz Üsküp şehrinde de hala bu kimliklerini yaşamaya ve korumaya devam etmektedirler.

Aradan geçen bir asrı aşkın zamanın ardından 1569 yılında şehirde bulunan mahalle sayısının iki kattan fazla arttığı görülmektedir. Toplam altmış yedi mahalleye ulaştığı görülen Üsküp'te bu mahallelerin elli yedisinde Müslümanların geriye kalan on mahallede ise farklı gayrimüslim grupların yaşadığı görülmektedir (İnbaşı, 1995, s.42). 1455'den 1569'a gelirken verilen bu rakamlar mahallelerin artışıyla orantılı olarak şehrin coğrafi yayılım alanının da genişlediği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Üsküp'te Osmanlı Devleti'nin idaresinin başlamasıyla sosyal, kültürel, iktisadi, mimari vb. açılardan hızlı bir kentsel yaşanmıştır. Şehir bu hareketliliği sadece merkezde kazanmamış olup, kırsalda da tebaanın talebi üzerine yeni ticaret mekânlarının oluşturulmasına yönelik çalışmalarda yapılmıştır. Örneğin; Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde Üsküp'e bağlı bir köyde, yaşayanların talebi üzerine bir 'cumabazarı' kurulmasına karar verilmiş ve bu pazarın kurulması için şehrin kadısına hüküm gönderilmiştir (BOA, 1 Nolu Mühimme Defteri, s.210, No: 1312).

XIV. Yüzyılın sonlarında fethedilen şehir, XV. Yüzyılın ortalarından itibaren Müslümanların çoğunlukta olduğu bir toplumsal yapıya dönüşmüştür. Fethin şehri sadece siyasi olarak dönüştürmesi değil, sosyal olarak da güçlü bir Osmanlı şehrine dönüştüğünü arşiv belgelerindeki bazı bilgiler bize göstermektedir. Örneğin; Sultan III. Murad döneminde (1574-1595) 1577 yılına ait bir mühimme kaydında şehirde yaşayan Yahudilerin Müslümanlar gibi giyindikleri ve bu nedenle Müslüman kıyafetlerinin pahalandığından bahsedilmektedir. Nitekim aynı kayda göre bu durum bir sorun olarak görüldüğü için Yahudilerin Müslüman kıyafetlerini giymeleri yasaklanmıştır (BOA, 31 Nolu Mühimme Defteri, Varak159b, No: 698). Bu olayda dikkati çeken diğer bir husus ise; Osmanlı'da toplumsal tabaka içerisinde Müslümanların şikâyet ettikleri şey, gayrimüslimlerin hukuken yasak olmasına rağmen kendileri gibi giyinmelerinden ziyade, bu tutumun giyim-kuşam alanında Müslüman kıyafetlerinin pahalalanmasına yol açmasıdır.

Sultan III. Murad dönemine ait bir mühimme kaydında verilen bilgilerden hareketle şehrin çevre temizliğine de önem verildiği söylenebilir. Vardar Nehri kenarında bulunan ve belgeden anlaşıldığı kadarıyla çarşıya yakın bir yerde konumlanan Kadı Müfettiş Mahallesi'nde yaşayan tebaa çarşı esnafını şikâyet etmiştir. Şikâyetin sebebi ise esnafın mezbelelerini Vardar Nehri kenarına dökerek nehrin tıkanmasına sebep olmasıdır. Çünkü tıkanan nehrin suyu taşarak-belgede geçen tabirle-mahalleye tecavüz etmektedir. Halkın bu şikâyeti üzerine; esnafın Vardar Nehri'ne mezbelelerini dökmemelerine dair çıkan karar şehrin beyi ve kadısına hüküm olarak gönderilmiştir (BOA, 67 Nolu Mühimme Defteri, s.28, No: 66). Alınan bu kararlar

hem bahsi geçen mahalle halkının mağduriyeti giderilmiş, hem de şehrin kentsel ve mekânsal yapısının zarar görmesi, bozulması ve kirlenmesinin de önüne geçilmiştir.

Sultan I. Mustafa'nın ikinci saltanat döneminde (1622-1623), Üsküp'te atıl olan, işletilmeyen darphanenin Niko ve Şiro (Petro?) adındaki iki zimmiye mukataa olarak verildiği görülmektedir (BOA, İE. DRB, s.1). Para basımı gibi önemli bir işin iki Gayrimüslime verilmesi, Osmanlı'nın tebaasına bakışını gösteren örneklerden sadece biridir. Ancak o dönem itibariyle şehirde Müslümanlar çoğunlukta olsa da talep eden kişilerin Gayrimüslim olmaları ve işletmenin bu kişilere mukataa olarak verilmesi toplumsal adalet ve anlayış açısından çok önemli olsa gerek! Ayrıca bu verilerden hareketle ayrı bir hususa da dikkat çekmek gerekmektedir: Osmanlı Devleti'nde devletin işlettiği yegâne darphane İstanbul'daki Darbhane-i Amire'dir. Bunun dışında devlet o kadar geniş alana yayılmıştır ki sadece burada basılacak paralarla halkın sikke (metal para) ihtiyacını karşılamak mümkün olmayacaktır. Bu nedenle Osmanlı Devleti ticaretin yoğun olduğu şehirlerde ve merkeze uzak bazı bölgelerde para ihtiyacını karşılamak üzere darphanelerin işletilmesine izin vermiştir. Belirli ve sınırlayıcı kaidelerle işletilen darphanelerin işletme hakkı ise mukataa (bir nevi ihale sistemi denebilir) yoluyla talep edenlere verilmiştir. Tüm bu bilgilerden hareketle Üsküp'te bir darphanenin açılması, şehrin Osmanlı idaresi nazarında önemli bir yer olarak görüldüğü anlamına gelebilir. Çünkü yakın bölgelerin para ihtiyacı bu şehirden karşılanmıştır. Ayrıca darphaneler maden yataklarına yakın yerlerde açılmaktadır. Üsküp de aynı zamanda bu özelliğinden dolayı darphane açılmasına müsait bir şehir olarak görülmüştür (Sahillioğlu, 1993, 501-502). Nitekim şehirde bulunan darphanenin geçmişi arşiv kayıtlarında XVI. Yüzyılın ortalarına Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar uzanmaktadır (BOA, MAD, 21959). Evliya Çelebi de ünlü eserinde Üsküp'te ki darphaneyi Rumeli'de bulunan darphanelerin dördüncüsü olarak ifade etmiştir.

Üsküp'ü 1661 yılında ziyaret eden Evliya Çelebi; şehrin isminin nereden geldiğine dair verilen bilgi dâhil pek çok farklı malumatlara eserinde yer vermiştir. Kaleyi tasvir eden Evliya Çelebi; kalenin duvar yüksekliğini elli arşın (yaklaşık otuz dört metre) olarak verirken, yetmiş tane burcunun olduğunu söylemektedir. Mimari açıdan sağlam ve estetik açıdan ise gayet latif ve zarif olduğunu ifade etmiştir. Çelebi, Vardar Nehri etrafında şekillenen şehrin gül bahçeleri, bağ ve bostanlarla bezeli bir şehir olduğunu dile getirmiştir. Şehir merkezinde toplam yetmiş mahalle, iki bin dükkân, yüz yirmi cami ve mescit olduğundan bahseden büyük seyyah, bu camilerin bazılarının büyük cuma camii olduğunu ifade etmektedir. Seyyahın verdiği dikkate değer diğer bir malumat ise şehirde yaşayan etnik ve dini topluluklar hakkındadır. O'na göre şehirde Müslüman Türklerin dışında çeşitli milletten ve mezhepten Hristiyanlar ve Yahudiler de bulunmaktadır (Evliya Çelebi, 1315, s.553-563). Dolayısıyla Evliya Çelebi'nin şehri gezdiği dönemde Üsküp'ün artık tam manasıyla gelişmiş bir Osmanlı şehri olduğu görülmektedir.

Sonuç

Üsküp kadim bir şehir olmakla beraber tarihinde yaşadığı siyasi istikrarsızlıklar belki de şehrin olması gereken konumdan daha geride olmasına yol açmıştır. Üsküp, Romalılar ve Sırların elinde bulunduğu dönemde nispeten bu sıradanlıktan kurtulsa da bu durum uzun sürmemiştir. Ta ki Osmanlı Devleti'nin 1392 yılında şehri fetihmesine kadar. Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte Üsküp istikrarlı bir yapıya kavuşmuştur. Şehir, Osmanlı öncesi dönemde sur içi ve varoşlarında bulunan sınırlı bir şehir iken, fetihten sonra hızla genişlemiştir. Bunun en bariz örneği mahalle sayılarındaki artıştır. Öyle ki, fetihten yaklaşık yarım asır sonra otuz bir mahallesi bulunan Üsküp, XVI. Yüzyılın ortalarında altmış yedi mahallesi olan büyük bir şehir haline gelmiştir. Üsküp bir yandan kurulan yeni mahallelerle büyüyüp gelişirken, diğer yandan şehir dokusunun korunmasına yönelik çalışmalar da yapılmıştır. Örneğin; merkezde çarşıda çalışan esnafın Vardar Nehrine döktükleri çöpler hem bitişiğindeki mahalleliyi mağdur ederken, şehrin dokusunu da bozduğu için devlet derhal müdahale etmiş ve bu sorunun önüne geçerek şehir dokusunun bozulmasını engellemiştir. Şehir merkezindeki bu büyüme aynı zamanda iktisadi bir canlılık anlamına da gelmektedir. Yaşanan bu istikrarlı büyüme kırsala da yansımış ve kırsalda yaşayan tebaanın talebi üzere yaşadıkları bölgelere yeni pazarların açılmasına da izin verilmiştir.

Kentsel yapıdaki dönüşümü aynı zamanda sosyal yapı da izlemiş ve başta fetih sonrası şehre gelen Türkler olmak üzere Yahudiler ve farklı milletlerden çeşitli Hristiyan gruplar Üsküp'ün kozmopolit bir şehir olarak hayatını devam ettirmesini sağlamıştır. Osmanlılar, uyguladıkları adil yönetim tarzı ile Gayrimüslimleri Müslümanlardan ayrı görmeyerek sosyal ve iktisadi faaliyetlerinde hep desteklemişlerdir. Hatta işletmedeki en önemli esasın güvenilirlik olduğu darphaneyi bile iki gayrimüslime teslim edebilmişlerdir. Kısaca ifade etmek gerekirse Osmanlı idaresi şehrin kentsel ve sosyal yapısının korunması ve geliştirilmesi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim günümüzde Üsküp'e baktığımızda sosyal ve kentsel yapının daha çok Osmanlı döneminin eseri olduğu net bir şekilde görülmektedir.

Belge 1. Yahudilerin Müslüman Kıyafetleri Giydğine dair Mühimme Kaydı

791
بسم الله الرحمن الرحيم
این ایدیه برینشلور خوانده در
۲ تا ۴ ار صیابة
رسوب در چترین و بزور یمنی قاری لکانه و سکون در کتبی و مردمن و مادی کلمه کدیگر ستانج
سکن و بعضی زینان زور کابل و بعضی کوندر در رده قانداق خیمک از بعضی مودو ها ایدیه
و امارات لاط خود کرد و برنج لوفنا تار کجمله صاها لیا تا ز یا فراه با بعضی ایدیه
و کجستگه کیمک رضا توئه کند تدر لو سکون و بعضی لاط لای حقه صورتا سما تار فیه فرزند کوز
در کتار و فری گتو راتید کله اولده من نبد و لاط لای تا از بر نملو بیک در سولاط فونه
و علمان پنجه لباس کیم لوز لوز لوز مود و پنجه روضول یورتر لایح بومیج بویول طایفه کست
کلمه پنجه ایدیه سکون من نبد از نملو لباس و از سولاط فونه و چاغندر و سایر سمانه تشبه از بعضی
فخر لبار فیه ننده کتید صید قدیمه سمدن مودون و مخصوصه اوتون کتید کتذو کتار
سمدون لبار کتید کتید کتید کتید کتید کتید کتید کتید کتید کتید کتید کتید کتید کتید کتید کتید
کتید کتید

Belge 2. Eserdürk Köyü'nde cemaatın kurulmasına dair hükmü

اول
سکون قسنه جا کوه درگاه معلاه یلیو کوندر و ن قضا و مرویو تا ی ا سوجور که تا جمیع
و از اقصای اولان فرقه کسرس مسلمان و کافر لوزن لیم غتو کتون قریه فریور کمللح
اودن سنی عا اید اولموز من کتید محله جمع باز ادر اولموز لیمه غا لیمه و و ز صول
بمنابت رجا اید و قسره سولاط و کتید لطله و نون لای کون لیمه صردی کتید
قریه لیمه مرویو عا اید تا از انزون کتید کتید کتید کتید کتید کتید کتید کتید کتید کتید کتید کتید کتید

Kaynakça

- BOA. *1 Nolu Mühimme Defteri*. No: 1312. s.210.
BOA. *31 Nolu Mühimme Defteri*. No: 698. Varak159b.
BOA. *67 Nolu Mühimme Defteri*. No: 66. s.28.
BOA. *İE.DRB (Darbhane-i Amire)*. No:13. s.1.
BOA. *MAD(Maliyeden Müdever)* . 21959.
Dede, M.(2015). *Üsküp Vakağları Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Gazi Üniversitesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.
Dikici, Ali. (2014). Türkiye'de balkan muhacirleri arasında kaybolan topluluk: Torbeşler. *Anıya Etiüdlere*. S.46. Ankara. s.123-165.
Emin, N. (2014). *Makedonya siyasetini anlama kılavuzu*. İstanbul: SETA Yayınları.
Evliya Çelebi Mehmed Zilli ibn Derviş(1315) *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*. Dersaadet Matbaası. C. 5. İstanbul.
İnbaşı, M. (1995). *Osmanlı idaresinde Üsküb kazası(1455-1569)*. Atatürk Üniversitesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erzurum.
İnbaşı, M. (2012). Üsküp. *DİA*. C.42. İstanbul. s.377-381.
Karal. E. Z. (1986). *Osmanlı tarihi*. IX, Ankara: TTK Yayınları.
Krstikj, .A.(2013) *Values of the Historic Urban form of Skopje's Old Bazaar based on Analysis of the Ottoman Urban Strategy*. Osaka University. Unpublished Doctoral Dissertation. Osaka.
Nazif Hoca.(1997). Üsküb. *MEBİA*. C. 13. Eskişehir. s.122.
Özdemir, M. (1995). Endülüs. *DİA*. C. 11. İstanbul. s.211-225.
Sahillioğlu. Halil. (1993). Darphane. *DİA*. C. 8. s.501-505.
Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı tarihi*. C.1. Ankara. TTK Yayınları.